

Марина Радић Шестић
Биљана Милановић Доброта
Весна Радовановић
Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију
и рехабилитацију

УДК: 316.344.7-7
Прегледни рад
Примљен: 5. 3. 2012.

ОДНОС ДРУШТВА ПРЕМА ОСОБАМА СА ОМЕТЕНОШЋУ

Основни циљ рада је да се прегледом дослујне литературе у последњих двадесет година синтетички анализирају релевантни подаци о односу одређених друштвених ситуација према особама са ометеношћу. Циљови друштва према особама са ометеношћу у редовном систему образовања (инклузија) и оивореној привреди, однос друштва према сексуалности особа са ометеношћу, ујознајности јавног мњења са правима особа са ометеношћу су неке од тема које су истраживане на више нивоа. Резултати истраживања указују да негативни циљови (сажаљење, непријатност, страх, ниска очекивања итд) према особама са ометеношћу још увек егзистирају и лимитирају их у свим аспектима друштвеног живота. С тим у вези, аутори предлажу различите механизме за модификовање циљова, политике и дискриминације који би били у функцији промоције једнакости и социјалне партиципације.

Кључне речи: особе са ометеношћу, однос друштва, циљови, јавно мњење, редован систем образовања, оиворена привреда, дискриминација

Увод

Особе са ометеношћу чине око 10% светске популације или 650 милиона људи, те представљају највећу мањину у свету. Сем тога, ова цифра се повећава са растом популације, напретком медицине и продужењем животног века. Највећи број особа са ометеношћу, чак 80% живи у неразвијеним и земљама у развоју. Жене са ометеношћу су у неповољнијем положају, јер могу бити двоструко искључене из друштва - због полне дискриминације и дискриминације на основу своје различитости (ометености). Глобална стопа писмености код одраслих са ометеношћу је око 3%, односно, свега 1% код жена (World Health Organization-WHO, 2011).

Широм света једно од десетеро деце се суочава са ометеношћу. Само 2-3% деце са ометеношћу у сиромашним земљама иде у школу. Млади са ометеношћу у високом образовању су и даље занемарљиво заступљени. Већа је могућност да ће особе са ометеношћу бити жртве насиља или силовања, и мање је вероватно да ће

добити полицијску, правну заштиту или превентивну негу. Истраживања показују да се насиље над децом са сметњама у развоју на годишњем нивоу јавља најмање 1,7 пута више него код њихових вршњака без ометености (World Health Organization-WHO, 2011).

У Србији живи око 700 000 хиљада евидентираних особа са ометеношћу, а проблеми са којима се сусрећу су низак степен образовања, висока стопа незапослености, немогућност приступа многим објектима и информацијама (одсуство партиципације у институцијама јавног и политичког деловања). Више од 70% особа са ометеношћу су сиромашни, а половина њихових материјалних средстава су различити облици социјалне помоћи.

На међународној конференцији у Даблину, Bert Massie, председник британске Комисије за права особа са ометеношћу је истакао да су ставови према особама са ометеношћу још увек главна препрека за пуно учешће у свакодневним активностима и свим областима друштвеног живота. Сажаљење, непријатност, страх и ниска очекивања о томе шта особе са ометеношћу могу да пруже заједници су само неки од негативних ставова који опстају (Massie, 2006). Признање друштва да су особе са ометеношћу и даље изложене предрасудама и дискриминацији, пресудно је у предузимању низа активности које могу утицати на развијање система подршке и промене у односу на ставове опште популације.

Негативни ставови повезани су са понашањем као што су друштвена одбаченост и одржавање високог нивоа социјалне дистанце према особама са ометеношћу (Olkin, Howson, 1994; White, Jackson, Gordon, 2006 цитирао Davis, 1961; Evans, 1976, Link, Phelan, Bresnahan, Stueve, Pescoldio, 1999).

Они доводе до дискриминације у различитим околностима и на различитим местима (улици, здравственим, образовним установама, предузећима и сл.) било на индивидуалном или институционалном нивоу. Дискриминација у области рада представља посебан проблем који укључује нарушавање једнаких могућности за заснивање радног односа и уживање свих права у области рада (право на рад, слободан избор запослења, напредовање у служби, стручно усавршавање, професионалну рехабилитацију, једнаку накнаду за рад). Укореењени негативни ставови и дискриминација стварају проблеме како на радном месту тако и на исходе запошљавања особа са ометеношћу (Brostrand, 2006 цитирао Antonak, Livneh, 2000; Score, 2003; Shapiro, 1994).

1. Дефинисање и схватање ставова

Заинтересованост истраживача за ставове произлази из чињенице да ставови имају мотивациону улогу, да усмеравају реакције појединца (позитивно или негативно) према појединцу, социјалној групи, социјалној појави, догађају, објекту или апстрактним појмовима. Многе поступке које појединци или групе предузимају у

животу можемо боље разумети ако познајемо њихове ставове, и обрнуто, обавештеност о ставовима омогућава нам да предвидимо њихово понашање и организујемо деловање.

У конституисању ставова учествују три међусобно повезане компоненте: са знајна/когнитивна (знање, уверење и оцена предмета става) афективна/емоционална (спектар осећања која се крећу у распону од позитивног према негативном) и акциона/конативна/бихејвиорална (спремност да се предузме нека акција у складу са ставом) (Olson, Zanna, 1993). На пример, став послодавца који треба да запосли особу са ометеношћу може се испољити на различите начине. Сазнајна или когнитивна компонента става одражава ниво знања о природи ометености уопште, познавање саме особе са ометеношћу, њених способности и могућности. У зависности од когнитивне компоненте, емоционални доживљај у односу на запошљавање особе са ометеношћу може се кретати од емпатије и прихватања преко сажаљења до крајње негативних емоција као што су мржња и одбацивање. Когнитивне и емоционалне компоненте става могу подстаћи особу да реагује на различите начине да запосли особу са ометеношћу, да је без икакве провере одмах одбије (директна дискриминација), или да је одбије уз образложење да у датом тренутку нема места за њу (индиректна дискриминација) (Reiter, Bryen, 2010; Eiser, 1994).

Ставови се стичу у процесу социјализације, социјалним учењем, под утицајем различитих извора и агенаса социјализације. Формирање одређеног става зависи од групе којој појединац припада (породица, вршњаци, друштвени слој, нација), али и од њеног/његовог личног искуства, образовања и типа личности. Велики утицај на формирање ставова има група (људи се не рађају са готовим ставовима) и релативно је трајан тј. подложен је променама које се не дешавају лако и брзо (Zimbardo, Ebbessen, 1969 цитирао га Eby, Molnar, 1998).

2. Ставови јавног мњења према особама са ометеношћу

Јавно мњење представља субјективну и формалну слободу појединца да изражава сопствене судове и ставове о општим питањима. Сваки појединачни случај манифестовања јавног мњења има своје специфичне и конкретне карактеристике од којих зависи ширина друштвене основе, интензитет уверења и емоционалне реакције.

Компаративна студија о законодавству ометених показује да само 45 земаља имају анти-дискриминаторне и друге специфичне законе који штите права особа са ометеношћу.

Извјештај Светске здравствене организације (World Health Organization-WHO, 2011) сугерише владама држава да: повећају информисаност јавног мњења, подрже истраживања и обуку јавности о питањима ометености и консултују особе са ометеношћу о начинима њиховог укључивања и доприноса планирања и спровођења ових активности.

Подаци говоре да познавање Закона о недискриминацији у јавности пропорционално расте с годинама имплементације. Искуства неких развијених земаља (нпр. Ирска, Канада) приказују регистриван раст од 6-13% у периоду од 4 године (Equality Commission, 2002). Познавање Закона о недискриминацији било је лошије код особа са ометеношћу, али је у периоду од 4 године порасло више до два пута него код особа опште популације. Ставови јавности према ометенима и Закону о недискриминацији указују да су жене боље информисане од мушкараца.

Јавно мњење је све боље упознато и са врстама ометености. Наиме, 2001. јавност је у 26% била упозната са врстама сензорних оштећења (глуви и наглуви, слепи и слабовиди), док је тај проценат у 2006. години порастао за 13 % (39%). Иако је јавност у највећем проценту била упозната са соматским недостацима, у периоду од пет година утврђен је пораст од само 6%. Исти напредак је евидентиран и код познавања интелектуалне ометености, мада је укупан број испитаника који познаје ову врсту ометености знатно нижи од претходних врста ометености. Истраживањем јавности у 2001. забележена је упознатост становништва са тешкоћама у менталном здрављу од 35% , док је тај проценат у 2006. години износио 43% (NDA, 2007).

Међутим, јавно мњење има различит однос према различитим врстама ометености. Најпријатније се осећају у друштву особа са соматским и сензорним оштећењима (глувим и наглувим, слепим и слабовидим), затим у присуству особа са интелектуалном ометеношћу, а најнепријатније им је у друштву особа са тешкоћама у менталном здрављу. McConkey и McComack (1983) наводе да се почетни страхови локалног становништва од контакта са особама са ометеношћу умањују чешћим интеракцијама у окружењу.

Велики број истраживања указује да је један од поузданих механизма који утиче на промену ставова - директан контакт између особе са ометеношћу и особа опште популације (Hewstone, 2003; Pettigrew, 1998; Pettigrew, Tropp, 2000). McManus, Feyes и Saucier (2011) су утврдили да су квантитет, квалитет контакта, знања о ометености и позитивна искуства (e.g., Ahlborn, Panek, Jungers, 2008; Panek, Jungers, 2008; Yazbeck, McVilly, Parmenter, 2004) корелирани конструкти који позитивно утичу на мењање ставова према особама са ометеношћу.

3. Ставови према сексуалности особа са ометеношћу

За већину људи, сексуалност и њено изражавање су природна и важна компонента селф-концепта, емоционално благостање и општи квалитет живота. Друштво, међутим, не признаје сексуалност особа са ометеношћу. На пример, особе са интелектуалном ометеношћу се опажају као "вечита" деца која не могу да имају сексуална осећања. Историјски посматрано, особама са ометеношћу су додељене улоге које ограничавају и нарушавају њихов сексуални живот и осећања. Раз-

вој сексуалности је често био повезан са једним бројем митова. На пример, идеја да особе са интелектуалном ометеношћу немају сексуалне потребе или жеље, да су сексуално опасне или неспособне да се одговорно понашају (Stevens, Evered, O'Brien, Wallace, 1988). Stewart (1978) тврди да су овакви ставови последица незнања, страхова и инхибиције друштва у целини. Дуго се веровало да појединци са ометеношћу нису у стању да се заљубе, траже емотивну сатисфакцију или интересују за брак и имају децу.

Уједињене нације (UN) су у декларацији права особа са ометеношћу навеле да сваки члан друштва треба да ужива иста права без обзира на присуство ометености. У низу радова Craft (1985, 1987) је идентификовао шест *права* која су у вези са сексуалношћу особа са ометеношћу, посебно са интелектуалном. Прво, *право да одрасли*, што значи да буду третирани са поштовањем и достојанством које одговара статусу одрасле особе. Друго, *право да знају*, да имају приступ свим информацијама о психофизичком развоју, сексуалности и одговарајућим начинима сексуалног изражавања. Треће, *право на своју сексуалност*, да на адекватан начин одрже и прекину односе када то желе. Као четврто наводи се *право на заштити од сексуалној злостављања* при чему друштво треба да развије правну заштиту и адекватне методе процесуирања који ће их у таквим случајевима заступати. Пето, *право да изразе своју сексуалност*. Међутим, мишљења смо да ово право можда неће бити у сагласности са ставовима великог броја људи и личним веровањима формалних или неформалних неговатеља, наставника и старатеља.

У испитивању ставова јавног мњења да ли особе са ометеношћу треба да имају децу или не, највећи број испитаника се слаже да особе са соматским ограничењима и особе са сензорним оштећењем (глуви и наглуви, слепи и слабовиди) треба да имају децу уколико то желе. Нешто негативнији ставови су изражени према особама са интелектуалном ометеношћу и специфичним тешкоћама у учењу. Најнегативнији ставови су утврђени према особама са тешкоћама у менталном здрављу (NDA, 2007).

Истраживање Katz, Shemesh и Vizman (2000) указује да иако постоји разлика у ставовима према сексуалности особа са интелектуалном ометеношћу и особа са соматским ограничењима (у корист особа са соматским ограничењима), уопште ставови према особама са ометеношћу су и даље негативни.

4. Ставови према инклузивном образовању деце с тешкоћама у развоју

Инклузија је покрет који наглашава права и потребе друштвено маргинализованих особа и групација (право на образовање, запошљавање, здравствену заштиту, рехабилитацију, помагала, пружање услуга, уклањање законских препрека у остваривању свих права која имају остали грађани). Инклузија има за

циљ да развије осећај друштвене заједнице за толеранцију и развој позитивних ставова према особама које се разликују.

Филозофија инклузивног образовања деце с тешкоћама у развоју најбоље се огледа у изјави Downinga, Morrison и Berecin-Rascon (1996:25) који кажу да “иако нека деца, посебно она са тешком и вишеструком ометеношћу могу имати јединствен начин учења, одвајање од оних који уче на другачији начин је не потребно и спречава их да искористе своје потенцијале”. Важно је напоменути да инклузивна филозофија превазилази једноставно *с̄тављање* детета са тешкоћама у развоју у општеобразовне учионице (Ferguson, 1995; Snell, 1991; Stainback, Stainback, 1991).

Инклузија је сложени процес који захтева темељне промене, истрајност, решавање сукоба и сарадњу на свим нивоима. У том смислу, интеграција ученика с тешкоћама у развоју у редовне услове образовања захтева добро дефинисану визију вредности које промовишу поштовање различитости, препознавање даровитости и талента код свих ученика, способност да се саслуша и разуме и жељу за сарадњом. Зато није изненађујуће да су чланови школског колектива забринуте због инклузије, нарочито наставно особље које треба да оствари позитивну климу и социјалне односе између типичних ученика и ученика са тешкоћама у развоју (Zeph, Gilmer, Brewer-Allen, Moulton, 1992).

Велики број научне литературе анализира ставове чланова школског колектива, наставника и вршњака према укључивању деце с тешкоћама у развоју у редован/општи систем образовања.

4.1. С̄тавови чланова школског колектива и наставника

Ставови наставника према ученицима с тешкоћама у развоју имају значајан утицај на образовно искуство све деце, а посебно деце с тешкоћама у развоју (Kenny, McNeela, Sevlina, Daly, 2000 цитирао га Lodge, Lynch, 2004; Genesi, 2007). Иако Закон о основном образовању тврди да деца са тешкоћама треба да буду укључена у редовна одељења, то не имплицира њихову прихваћеност или адекватан третман/однос наставника или вршњака.

Анализом знатног броја истраживања утврђено је да на ставове испитаника према инклузији ученика с тешкоћама у развоју утичу следећи фактори:

1. Обученост чланова школског колектива, наставног особља и вршњака;
2. Искуство у раду са децом с тешкоћама у развоју;
3. Врста и тежина ометености детета с тешкоћама у развоју.

Guzman и Shofield (1995) су анкетирали наставнике, директоре, помоћно особље и родитеље у основним школама. Резултати указују да су сви испитаници изразили потребу за обуком, посебно наставници. Многи наставници се боје инклузије, јер сматрају да ће их ометати у подучавању. Заправо, њима је тешко да

прихвате чињенице у којима су социјалне вештине и вршњачки односи еквивалентни, па чак и важнији, од образовног постигнућа ученика. У студији de Bettencourt (1999) 61% наставника средњих школа нису се слагали са укључивањем ученика с тешкоћама у развоју у редовне средње школе. Сличне резултате су добили Leyser и Tappendorf (2001) у истраживању у коме (су наставници заузели индолентан став према инклузији, док су наставнице имале позитивније ставове од својих колега, наставника.

Када је у процени ставова наставника према укључивању ученика с тешкоћама у развоју у редовне школе коришћен номинални поступак (приврженост, забринутост, индиферентност и одбијање) утврђено је да су најзаступљеније категорије ставова *забринућућосћ* и *одбијање* инклузије (Cook, 2001; Cook, Cameron, Tankersley, 2007).

Резултати Cook, Tankersley, Cook, и Landrum (2000) показују да наставници са седам и више година рада у инклузивној настави изражавају забринутост када су у питању ученици с тешкоћама у развоју. Soodak, Podell, и Lehman (1998) су утврдили да су искусни наставници имају значајно одбојнији став према инклузији него неискусни наставници. Исто тако, Leyser и Tappendorf (2001) су открили да наставници са 13 и више година радног искуства изражавају значајно ниже скорове у корист инклузије од наставника чије се радно искуство кретало од 6 до 12 година.

Међутим, наставници са 3 и више курсева из области специјалног образовања успешније прилагођавају инструкције и подучавање ученика с тешкоћама у развоју. Такође, наставници који су боље познавали потребе ученика с тешкоћама у развоју имају позитивније ставове према инклузивном образовању уопште (Carter, Hughes, 2006; Cook, Cameron, Tankersley, 2007).

Поред тога, Scruggs и Mastropieri (1996) су закључили да су наставници изражавају већу спремност у прихватању ученика с лакшим степеном ометености од тежих, као и мању спремност при укључивању ученика са интелектуалном ометеношћу и поремећајима у понашању. Avramidis, Norwich (2002) и Soodak, Podell, Lehman, (1998) су утврдили да су наставници спремнији да прихвате ученике са физичким или сензорним типом ометености (глуви и наглуви, слепи и слабовиди) него ученике с тежим проблемима у учењу, са проблемима у понашању или интелектуалном ометеношћу.

4.2. Ставови деце и младих према инклузивном образовању

У испитивању ставова типичних ученика према вршњацима с тешкоћама у развоју Lodge, Lynch (2004) су установили да је један од предоминантних ставова било сажаљење. Ученици који су познавали вршњаке с тешкоћама у развоју знатно ређе су их доживљавали као ометене особе и мање су их сажаљевали.

Младе особе се осећају нелагодно у друштву вршњака са ометеношћу, посебно када су у питању вршњаци са интелектуалном ометеношћу. Међутим, након дужег ангажовања и интеракције са особама са дубоком интелектуалном ометеношћу, група младих из редовних школа се осећала комфорније.

Истраживање спроведено (Special Olympics, 2004) на узорку од 4000 средњошколаца из целог Јапана указује да средњошколци генерално потцењују способности вршњака са интелектуалном ометеношћу и оклевају да комуницирају са њима.

Комплементарна студија у којој је учествовало 6000 америчких ученика спроведена је да процени разлике у ставовима младих из Јапана и УСА (Norins-Bardon, Matsumoto, Siperstein, 2005). Северноамерички средњошколци су били спремнији да комуницирају са вршњацима са ометеношћу од јапанских вршњака, а имали су и бољу перцепцију компетенција ученика са интелектуалном ометеношћу.

Ови резултати су у супротности са резултатима нарученог истраживања које је укључило одрасле испитанике, а спроведеног од стране Siperstein, Norins, Corbin, Shriver, (2003) у 10 земаља (Јапан, Република Ирска, Северна Ирска, САД, Бразил, Кина, Египат, Немачка, Нигерија и Русија). Одрасли су показали свеобухватније несхватање, предрасуде и непознавање ученика са ометеношћу. На пример, 60% одраслих су мислили да се ученици са ометеношћу образују у посебним школама одвојени од типичних вршњака. Чињеница да млади боље препознају вредности вршњака са интелектуалном ометеношћу може бити добра прилика за промену ставова.

Genesi (2007) и Gleasona (1991) кажу да одржавање стереотипа према особама из мањинских група, укључујући и особе са ометеношћу, утиче на развој деце која су изложена јасним и/или суптилним вербалним и невербалним порукама које утичу на њихов интегритет. Због њихове изложености предрасудама и дискриминацији многе особе са ометеношћу никада неће остварити свој пуни потенцијал.

5. Ставови према запошљавању особа са ометеношћу

Иако је у свету до поузданих података о запошљавању особа са ометеношћу тешко доћи, доступни подаци казују да особе са ометеношћу имају лошије резултате запошљавања него особе опште популације. У земљама у развоју 80-90% особа са ометеношћу у радном добу је незапослено (Zarocostas, 2005). У развијеним земљама ситуација је нешто повољнија, тако да се распон незапослености особа са ометеношћу креће од 50-70%, али је и даље два пута виша од незапослености опште популације. Према подацима International Disability Rights Monitor (2004) у Европској унији се стопа незапослености особа са ометеношћу

креће од 43% до 54% и два до три пута је већа него код особа опште популације.

У Србији је незапослено 87% особа са ометеношћу. Према последњим подацима Националне службе за запошљавање (2010) пријављено је 20.402 особе са ометеношћу. Према квалификационој структури највећи број незапослених је без стручне квалификације (49%), са средњом школом (48%), док је са високим образовањем евидентирано само 3% особа са ометеношћу.

Познато је да рад и запошљавање играју централну улогу у животу сваког појединца будући да представљају битне факторе у социјалном укључивању и благостању. Уколико особама са ометеношћу ускратимо право на рад, оне неће моћи да остваре егзистенцијалну сигурност (економска функција), социјалне интеракције (социјална функција), очување менталног здравља (психолошка функција), друштвени статус, изградње лични идентитет, самопоштовање и самоактуелизацију.

Истраживања спроведена у последњих 25 година указују да се, када се говори о ставовима послодаваца према запошљавању особа са ометеношћу, најчешће ради о предрасудама (Shier, Graham, Jones, 2009; Wilson-Kovacs, Ryan, Haslam, Rabinovich, 2008). Предрасуде према особама са ометеношћу имају корене у недостатку знања и одржавању погрешних, често негативних стереотипа (Unger, 2002; Wells, 2001). Многи послодавци и даље верују да су радници са ометеношћу непоуздани, непродуктивни, конфликтни, да угрожавају безбедност сарадника, да чешће изостају с посла од колега опште популације, да адаптација радног места за њих изискује знатна финансијска улагања и да утичу на културу и климу предузећа.

На основу прегледа литературе дефинисали смо следеће факторе који могу утицати на ставове послодаваца у запошљавању особа са ометеношћу:

1. Врста и/или степен ометености – у значајној мери детерминишу перцепције послодаваца о радним и социјалним компетенцијама особа са ометеношћу (најпозитивнији однос је према соматским потешкоћама и лакшим степеном ометености као што су наглувост и слабовидост, а најнегативнији према тешкоћама у менталном здрављу и тежим степеном ометености, као што је нпр. тежа интелектуална ометеност)
2. Директно искуство у раду са особом са ометеношћу - непосредно искуство и квалитетни контакти доприносе позитивнијим ставовима;
3. Дихотомност ставова послодавца - позитивнији су глобални ставови према особама са ометеношћу, док специфични ставови имају негативну тенденцију;
4. Пол - доказано је да жене имају позитивније ставове према особама са ометеношћу него мушкарци;

5. Величина предузећа - Послодавци великих предузећа/корпорација че- шће запошљавају особе са ометеношћу од послодаваца малих и средњих предузећа;

5.1. Спремност послодаваца - Евидентна је динстинкција у (позитив- ном) изјашњавању послодаваца о спремности да запосле особу са ометеношћу и статистичких података (о реално малом броју запо- слених).

5.2. *Познавање особе са омејеношћу и сјавови њрема зајошљавању*
Siperstein, Romano, Mohler, Parker (2006) су спровели националну анкету о ставовима потрошача према компанијама које запошљавају особе са ометено- шћу. Већина испитаника који су имали директно искуство са особом са омете- ношћу у радном окружењу исказали су позитивне ставове. Позитивни ставови су се манифестовали у јаком уверењу о вредностима радника са ометеношћу и повољностима које има предузеће које запошљава особе са ометеношћу. Тако- ђе, већина испитаника су се сложила да и даље жели сарадњу са предузећима ко- је запошљавају особе са ометеношћу.

5.1. Познавање Закона о равнојравности у зајошљавању

Murphy и O' Leary (2005) су проверили ситуацију у предузећима након примене новог Закона о равноправности особа са ометеношћу у запошљавању, и утврдили да је у периоду од 1998. до 2005. године спроведено девет истрага о појави дискриминације на радном месту. Одштете за нарушавање права особе са ометеношћу су се кретале од 1270 до 15000 евра.

5.2. Врсје омејеношћу и сјавови њрема зајошљавању

Постоји могућност да људи нису свесни присуства својих колега са омете- ношћу у радној средини, јер неке особе (нарочито са блажим степеном) крију своју ометеност и на тај начин избегавају да буду стигматизоване.

Канадска канцеларија за питања ометености (Office for Disability Issues, 2004) је утврдила да 82% испитаника сматра да особе са ометеношћу имају мање могућности да дођу до посла од особа које немају ометеност, иако имају исту квалификацију. Нешто мање од $\frac{3}{4}$ запослених испитаника се сложило да појединци са ометеношћу доприносе онолико колико и други радници у преду- зећу. Осим тога, 68% сматра да су ове особе у потпуности прихваћене од дру- гих радника на радном месту

У Северној Ирској (Office of First Minister and Deputy Minister, 2003) се не- што више од $\frac{3}{4}$ испитаника сматра да су - предрасуде других људи главни про- блем са којим се суочавају особе са ометеношћу на радном месту. Нешто мање од трећине узорка сматра да особе са ометеношћу не могу бити ефикасне у ра- ду као и особе опште популације, јер имају умањене радне способности.

У истраживању NDA Public Attitudes to Disability (2007) од испитаника је тражено да на скали од 1 до 10 оцене ниво пријатности у заједничком раду са особама које имају различите врсте ометености. Највишом просечном оценом (8.85) су оцењене особе са соматским ограничењима, затим са оштећењем слуха (8.69), оштећењем вида (8.57) и интелектуалном ометеношћу (8.25), док су најнижи рејтинг имале особе са тешкоћама у менталном здрављу (7.21). Стопа незапослености за особе са проблемима менталног здравља је веома висока, а уколико су њихови проблеми веома тешки стопа незапослености се креће око 60-100 % (Royal College of Psychiatrists, 2002).

5.3. Прокламована и реална сјремност̄ њослодаваца да зајосле особе са омејеношћу

Прегледом истраживања у периоду 1987-1999 закључено је да послодавци у глобалу изражавају позитивне ставове према радницима са ометеношћу, али када се процењују специфични ставови¹ према овим радницима доминирају негативни ставови. Овај тренд мешовитих ставова послодавца са више позитивних глобалних и мање негативних специфичних ставова јасно указује колико су ставови варијабилни и неусаглашени (Hernandez, Keys, Balcazar, 2000).

Облици дискриминације с којом се сусрећу особе са ометеношћу у процесу запошљавања су: ускраћен разговор за посао, не запошљавање због ометености (и поред адекватне квалификације), одбијање послодавца да реализује адаптацију радног места, додељивање послова са мањом одговорношћу за разлику од сарадника опште популације и нижа материјална примања за рад од колега без ометености. Као разлози због којих послодавци избегавају да запосле особу са ометеношћу наводе се осећање нелагодности, непознавање карактеристика ометености, уверење да је природа посла коју треба да обављају таква да особе са ометеношћу не могу бити ефикасне, чешће изостајање с посла и трошкови за адаптације радног места (Dixon, Kruse, van Horn, 2003).

6. Ставови према особама с тешкоћама у менталном здрављу

Данас око 450 милиона људи има неки вид тешкоћа у менталном здрављу (депресије, психозе, неуролошки поремећаји, схизофренија, Алцхајмерова болест, различите врсте деменције). Људска права ових особа се крше у великом броју земаља, како оних у развоју тако и оних развијених. У земљама у развоју

¹ Специфични негативни ставови се односе на радне компетенције (продуктивност, препознавање и исправљање грешака у раду, разумевање пословања предузећа, изостајање с посла...), социјалне компетенције и способности (сарадња и комуникација), и потребом за адаптацијом радног места особе са ометеношћу.

већина особа са тешким менталним поремећајима препуштена је сама себи. Многи су жртве своје болести и постају објекти стигматизације и дискриминације. Преко 40% земаља нема политику менталног здравља, а преко 30% нема програм менталног здравља. Више од 90% земаља политиком менталног здравља не обухвата децу и адолесценте. Веома често здравствене мере не укључују менталне поремећаје на исти начин као и друге болести (World Health Organisation-WHO, 2001).

Проблеми са којима се сусрећу су сиромаштво социјалних контаката и депривација социјалне партиципације, недостатак социјалне подршке, као и велики број непријатних животних искустава (Mattson, Dempsey, Rivet, 2009; McGillivray, McCabe, 2007).

У Енглеској, 1 од 4 особа, и скоро 1 од 2 особе са менталним проблемима је доживела узнемиравање или злостављање из мржње (Social Exclusion Unit, 2004). Око 60% младих је признало да вербално злоставља особе са менталном болешћу док је 50% особа са менталним болестима пријавило злостављање и малтретирање. Истраживање спроведено о ставовима према душевним болестима утврдило је да 50% испитаника има озбиљна ментална обољења која су у вези са насиљем, расцепом личности или принудном хоспитализацијом (Department of Health, UK, 2003).

Истраживања у Ирској указују да је чак 95% испитаника уверено да свако може искусити неку од менталних болести и да због тога, особе са проблемима менталног здравља морају имати иста права као и све друге особе. Негативни ставови су били доминантнији код мушкарца него код жена, међу старијим (65+) и млађим особама (испод 25) и међу особама са нижим социо-економским статусом (NDA, 2004).

Интересантна су сазнања о људима који су имали директна искуства и/или неког блиског, било у породици или непосредном окружењу, који болује од душевне болести, да такође имају негативне ставове. Претпостављамо да су недостатак свести, знања и искуства у спреси са негативним ставом. Због тога је неопходно посебно обратити пажњу на едукацију и подизање свести јавности о менталним болестима.

7. Стигма, стереотипи и предрасуде

Особе са ометеношћу су још увек објект предрасуда (негативан лични став или мишљење) и стереотипа (интензивно уопштени ставови) формираних без довољно објективних и релевантних података што се рефлектује у виду социјалних баријера. Овако негативни ставови према особама са ометеношћу веома често стварају и нереалне представе о њима или групи којој припадају, те консекутивно могу довести до стигматизације, која временом може формирати двоструке баријере. С једне стране, друштво може развити баријере у свакодневном животу, образовању, запошљавању, приступу услугама, па чак и у рехабилитацији особе са оме-

теношћу. С друге стране, када се стигма интернализује од стране појединца или групе, постоји опасност од прихватања нижег статуса у друштву, усвајања осећања беспомоћности и зависности. Зачарани круг настаје када чланови друштва виде особу са ометеношћу у негативном контексту и она почне да се понаша у складу са друштвеним очекивањима, која заузврат још више јачају стигме. Овај *circulus vitiosus* постаје суптилна и моћна баријера коју је тешко превазићи.

Стигма је непрецизан концепт који укључује ставове, осећања и понашања која обележавају и дискредитују особу у друштву. Према дефиницији Thornicrofta (2007) стигма се посматра као појам који садржи три битне компоненте: проблем знања – непознавање појаве, проблем става – предрасуде и проблем понашања – дискриминаторски однос према другој особи. Дискриминација се може дефинисати као „неправедна разлика у опхођењу према различитим категоријама људи, порицање њихових права и одговорности као пуноправних грађана, и настаје као последица стигме“ (Thornicroft, Brahan, Rose, Sartorius, Lees, 2009, цитирале Милачић Видојевић, Драгојевић, 2011), а може се јавити на социјалном нивоу -искључивањем особа са ометеношћу, или на структуралном нивоу - искључивањем из јавног живота правним, економским и институционалним средствима.

Социјална непријатност може да доведе до самоизолације особе са ометеношћу. Као средства самоодбране особа са ометеношћу често се јављају порицање, претварање и тражење изговора, што се може манифестовати кроз смањење тражења помоћи или прихватања помоћи која се нуди.

8. Уклањање препрека за укључивање особа са ометеношћу

За мењање ставова, смањење или искорењивање предрасуда, стигме и дискриминације особа са ометеношћу Pettigrew (1998) предлаже четири потенцијална механизма: 1) учење о другој групи, 2) понашање које доводи до промена ставова нпр. формирање више позитивних ставова након сарадње (у заједничком решавању задатака током учења), 3) модел "у групи" тј. поновна групна процена и 4) генерисање афективне везе. У основи, обука и контакт теорија су имале дубок утицај на социјалну политику у многим земљама, нарочито у случају школске десегрегације (Schofield & Eurich-Fulcer, 2001). Значај обуке и остваривање контакта са особом са ометеношћу је у томе што оне пружају не само теоријски оквир већ и интервенцију.

8.1. Обука и разумевање природе ометености

Обука и образовање је обавезно за све, али је посебно важно за професионалце који се баве популацијом особа са ометеношћу. Mukerherjee, Light, Sloper (2000) указују на то да наставници морају познавати импликације појединих оштећења како би успешно реализовали наставу и васпитно-образовни процес, као и начине по-

дршке којима типични ученици треба да помогну вршњацима с тешкоћама у развоју. Радна група за аутизам (The Task Force on Autism, 2001) је имала слична искуства када су спроводили едукацију о способностима и могућностима ученика са аутизмом. Радна група за дислексију (Task Force on Dyslexia, 2001) је приметила да наставници често нису ни идентификовали који ученици имају проблем у учењу, нити да имају проблема у разумевању природе ометености.

Рао (2004) је закључио да факултети треба боље да се информишу о студентима са ометеношћу, да побољшају своје ставове и ставове запослених, јер је то од суштинског значаја за успех, односно неуспех студената са ометеношћу.

Упоредо са едукацијом јавности и професионалаца неопходно је образовање и сензибилизација особа са ометеношћу како би разумели појам дискриминације, освестили њено постојање и себе у улози дискриминаторау неким ситуацијама. Подједнако је потребно и правовремено информисање особа са ометеношћу о њиховим правима, законима и променама/новостима у законима, како би разумели механизме дискриминације, постали свесни да је она свуда присутна и да је неопходно (и могуће) активно се борити против ње.

8.2. Поштовање људских љрава

Нажалост, мали је број земаља са адекватним механизмима и системима који омогућавају пуно поштовање људских права - који одговарају потребама особа са ометеношћу. Неки од проблема који и даље егзистирају односе се на недоступан превоз, баријере као што су дискриминација и стигма, недостатак адекватне здравствене заштите и рехабилитационих услуга, недостатак адекватних објеката, инфраструкција и комуникационих технологија. Због тога особе са ометеношћу имају лошије здравље и сиромашније су од особа опште популације, јер постижу нижа образовна постигнућа и економску сигурност (УН, 2009).

Вредности које леже у основи људских права треба да омогуће квалитет живота, статус и активно учешће у друштву, права и самопоштовање особа са ометеношћу. Сврха Конвенције о људским правима је да промовише, штити и осигура пуно и једнако уживање свих људских права и основних слобода од стране особа са ометеношћу и да промовише њихово урођено достојанство (члан 1). Основна начела људских права су:

- Поштовање урођеног достојанства, индивидуална аутономија, самосталност особе са ометеношћу, укључујући право да доносе одлуке о сопственим животима;
- Недискриминација²;

² Борба против дискриминације и маргинализације у циљу повећања једнаких могућности особа са ометеношћу кроз обезбеђивање приступа основним правима, услугама и ресурсима.

- Пуно и ефективно учешће и укљученост у све сфере друштвеног живота³;
- Поштовање различитости и прихватање особе са ометеношћу као дела разноврсности и хуманости⁴;
- Једнаке могућности и једнака права⁵;
- Приступачност⁶;
- Једнакост мушкараца и жена⁷;
- Поштовање капацитета за развој деце са ометеношћу и поштовање права да очувају сопствени идентитет (члан 3).

Да би промовисале равноправност и укинули дискриминацију, државе треба да предузму одговарајуће кораке како би осигурали разумну адаптацију и прилагођавање околине, образовања, информације и радне услове универзалним дизајнирањем предмета, услуга, опреме и уређаја уз најниже трошкове.

Државе такође треба да подстичу истраживање и развој, доступност и коришћење нове технологије, укључујући информационе и комуникационе технологије (члан 4).

Особе са ометеношћу имају право на слободно изражавање и мишљење, укључујући слободу да траже, примају и преносе информације и идеје. Државе имају обавезу да особама са ометеношћу пруже информације које су намењене широј јавности на приступачан начин који одговара различитим врстама ометености, благовремено и без додатних трошкова.

Закључак

Особе са ометеношћу су током историје биле у маргинализованом, подређеном положају и нису имали прилике да равноправно учествују у свим сфера-

³ Веће учешће и социјална укљученост – програми, услуге и објекти треба да буду на располагању особама са ометеношћу потпуно приступачни.

⁴ Признавање и пружање подршке различитости – знање и животно искуство, као и допринос који особе са ометеношћу могу да дају друштву, треба да буду признати и вредновани, и да се одражавају кроз политику Владе.

⁵ Особе са ометеношћу имају иста права као и остали грађани и зато морају имати једнаке могућности да та права остваре (учешће у друштвеном, културном, економском и политичком животу заједнице, као и приступ свим структурама, процесима и ресурсима како би се наведене могућности оствариле.

⁶ Приступачност је обавеза државе да уклони препрека које онемогућавају особу са ометеношћу да учествује у физичкој средини. Такве мере подразумевају развој стандарда и смерница, као и примену закона који би обезбедили приступачност разним областима друштва, као што су становање, зграде, услуге јавног превоза и остале врсте превоза, улице и остала спољна средина.

⁷ Обезбеђивање родне равноправности нарочито жена са ометеношћу које су често двоструко изложене дискриминацији.

ма друштвеног живота (политичког, образовног, социјалног). Промене у савременом друштву, нарочито у последњих неколико деценија, попут светске глобализације, развоја науке о могућностима особа са ометеношћу утицале су да је друштво све боље упознато са врстама ометености и законским регулативама која обезбеђују права особа са ометеношћу.

Међутим, негативан однос према особама са ометеношћу још увек егзистира и онемогућава им да на достојанствен и самосталан начин доносе одлуке о сопственом животу и унапреде степен активизма сваке врсте. Истраживања указују да на однос јавног мњења, стручњака и професионалаца, деце и младих особа опште популације, послодаваца, радника и потрошача према особама са ометеношћу утичу:

- Врста ометености (најпозитивнији однос је према соматским потешкоћама, а најнегативнији према тешкоћама у менталном здрављу);
- Степен ометености (позитивнији су према лакшим него тежим облицима ометености);
- Директан контакт и позитивно искуство у интеракцији са особама са ометеношћу;
- Обученост и познавање специфичних потреба и могућности (потенцијала) особа са ометеношћу;
- Формална и неформална едукација особа са ометеношћу и
- познавање права и обавеза.

У складу с тим, однос према особама са ометеношћу може се унапредити перманентном едукацијом, развијањем политике и система подршке, доследном апликацијом и поштовањем прописа и законских аката на националном и међународном нивоу како би се створиле једнаке могућности њихове равноправне партиципације у свим сегментима друштвеног живота.

ЛИТЕРАТУРА

- Ahlborn, L.J., Panek, P.E., & Jungers, M.K. (2008). College students' perceptions of persons with intellectual disability at three different ages. *Research in Developmental Disabilities* 29, 1: 61-69.
- Antonak, R.F., Livneh, H. (2000). Measurement of attitudes towards persons with disabilities. *Disability and Rehabilitation* 22: 211-224.
- Avramidis, E., Norwich, B. (2002). Teachers' attitudes towards integration/inclusion: a review of the literature. *European Journal of Special Needs Education* 17(2): 129-147.
- Brostrand, H. L. (2006). Titling at Windmills: Changing attitudes toward people with disabilities. *Journal of Rehabilitation* 72(1): 4-9.
- Carter, Erik W., & Hughes, C. (2006). Including High School Students with Severe Disabilities in General Education Classes: Perspectives of General and Special Educators, Paraprofessionals, and Administrators. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities* 31: 174-185.
- Cook, B. G., Tankersley, M., Cook, L., Landrum, T. (2000). Teacher Attitudes Toward Their Included Students with Disabilities. *Exceptional Children* 67 (1): 115-135.
- Cook, B. (2001). A Comparison of Teachers' Attitudes Toward Their Included Students With Mild and Severe Disabilities. *The Journal of Special Education* 34(4): 203-213.
- Cook, B. G., Cameron, D. L., & Tankersley, M. (2007). Inclusive teachers' attitudinal ratings of their students with disabilities. *The Journal of Special Education* 40 (4): 230-238.
- Craft, A. (1985). Sexuality and Mental Handicap. *Physiotherapy* 71(4): 172-174.
- Craft, A. (1987). *Mental handicap and sexuality: issues and perspectives*. Tunbridge Wells: Costello.
- Davis, F. (1961). Deviance disavowal: the management of strained interactions by the visibly handicapped. *Social Problems* 9: 120-132.
- De Bettencourt, L.U (1999). General Educators Attitudes Toward student with Mild disabilities and the use of instructional strategies. *Remedial and Special Education* 20: 27-35.
- Department of Health, UK (2003). Attitudes to Mental Illness (Taylor Nelson Sofres for the Department of Health www.dh.gov.uk).
- Dixon, K.A., Kruse, D., van Horn, C.E. (2003). *Restricted Access: A survey of employers about people with disabilities and lowering barriers to work* (Work Trends: American Attitudes about Work, employers and government) John J Heldrich Center for Workforce Development Rutgers, the State University of New Jersey.
- Downing, J. E., Morrison, A. P., & Berecin-Rascon, M. A. (1996). Including elementary school students with autism and intellectual impairments in their typical classrooms: Process and Outcomes. *Developmental Disabilities Bulletin* 24: 20-45.
- Eby, D.W., Molnar, L.J. (1998). *Matching Traffic Safety Strategies to Youth Characteristics: A literature Review of Cognitive Development*, Washington: US Dept of Transportation.
- Eiser JR. (1994). *Attitudes, chaos and the connectionist mind*. Oxford (UK): Blackwell.
- Evans, J.H. (1976). Changing attitudes towards disabled person: an experimental study. *Rehabilitation Counselling Bulletin* 19: 572-579.
- Equality Commission for Northern Ireland (2002). Public Attitudes to Disability in Northern Ireland: Research Report (www.equalityni.org).

- Ferguson, D.L. (1995). The real challenge of inclusion: Confessions of a 'rabid inclusionist'. *Phi Delta Kappan* 77(4): 281-306.
- Genesi, D. (2007). Disability Discrimination against students in the classroom (http://www.cedarville.edu/academics/education/classes/edsp202/examples/literature_review_genesi.htm).
- Gleason, J. (1991). Multicultural and exceptional student education. Separate but equal. *Preventing School Failure* 36 (1): 47-49.
- Guzman, N., & Schofield, R. (1995). *Systemic restructuring for successful inclusive schools: Leadership and a collaborative evaluation model*. A Paper Presented at the Annual Meeting of the American Association of School Administrators (New Orleans, LA, February 10-13, 1995). ERIC Document Service No. ED 380 863.
- Hewstone, M. (2003). Inter-group contact: Panacea for prejudice? *The Psychologist* 12 (7): 352-355.
- International Disability Rights Monitor (IDRM). Regional Report of the Americas 2004. www.disability.ws/idrm
- Katz, S., Shemesh, T., Bizman, A. (2000). Attitudes of university students towards the sexuality of persons with mental retardation and persons with paraplegia. *The British Journal of Developmental Disabilities* Vol. 46, Part 2, No. 91: 109-117.
- Kenny, M., McNeela, E., Sevlín, M and Daly, T. (2000). *Hidden Voices: Young People with Disabilities speak about their second level schooling*. Ballincollig, Co. Cork: The South West Regional Authority.
- Leyser, Y., & Tappendorf, K. (2001). Are attitudes and practices regarding mainstreaming changing? A case of teachers in two rural school districts, *Education* 121 (4): 751-761.
- Link, B.G., Phelan, J.C., Bresnahan, M., Stueve, A., Pescoldio, B.A. (1999). Public Conceptions of mental illness: labels, causes, dangerousness and social distance. *American Journal of Public Health* 89: 1328 -1333.
- Link, B. & Phelan, C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27: 363-85.
- Leyser, Y., & Tappendorf, K. (2001) Are attitudes and practices regarding mainstreaming changing? A case of teachers in two rural school districts, *Education* 121 (4): 751-761.
- Lodge, A., Lynch, K. (2004). *Diversity at School*. Dublin: Institute of Public Administration.
- Marks, S.B. (1997). Abstract on reducing prejudice against children with disabilities in inclusive settings. *International Journal of Disability Development* 44: 117-131.
- Massie, B. (2006). *Participation – have we got an Attitude Problem?* Paper presented in the NDA 5th Annual Conference Civic, Cultural and Social Participation: Building an Inclusive Society (paper available at www.nda.ie). Dublin, Ireland, 16th November.
- Mattson JL, Dempsey T, Rivet TT. (2009). The Interrelationships of Psychopathology Symptoms on Social Skills in Adults with Autism or PDD-NOS and Intellectual Disability. *Journal of Developmental and Physical Disabilities* 21(1): 39-55.
- McGillivray JA, McCabe M. (2007). Early detection of depression and associated risk factors in adults with mild/moderate intellectual disability. *Res Dev Disabil* 28 (1): 59-70.
- McKonkey, R., McCormack, B. (1983). *Breaking Barriers: Educating People about Disability*. London: Souvenir Press.

- McManus, J. L., Feyes, K. J., & Saucier, D. A. (2011). Knowledge and contact as predictors of attitudes toward individuals with intellectual disabilities. *Journal of Social and Personal Relationships* 28: 579-590.
- Милачић Видојевић, И., Драгојевић, Н. (2011): Стигма и дискриминација према особама с менталном болешћу и члановима њихових породица. *Специјална едукација и рехабилитација* Вол.10, бр.2: 319-337.
- Mukherjee, S., Light foot, J., Sloper, P. (2000) The inclusion of Pupils with a Chronic Health condition in mainstream school. What does it means for Teachers? *Educational Research* 41 (1): 59-72.
- Murphy, N., O Leary, H. (2005). *Emerging Trends in Disability Discrimination Cases Investigated under the Employment Equality Acts, 1998 – 2004* in Conference Proceedings: Disability and Employment: What the research tells us', NDA 4th Annual Disability Research Conference in 2005.
- Национална служба за запошљавање. извештај о раду националне службе за запошљавање за 2010. годину. Београд, фебруар 2011. www.nsz.gov.rs/download/files/cms/attach?id=275
- NDA (2004). *Strategic Options for influencing public attitudes towards people with disabilities in the Republic of Ireland* (carried out by the Ogilvy Group and the NDA), Dublin: NDA
- NDA (2007). *Public Attitudes to Disability in Ireland in 2006*. Dublin: NDA.
- Norins-Bardon, Matsumoto, Siperstein (2005). *Paper US students attitudes to students with intellectual disabilities at the Global Youth Summit*, Nagano, Japan, February 2005 (available at www.specialolympics.org).
- Olkin R & Howson LJ (1994). Attitudes toward and images of physical disability. *Journal of Social Behaviour and Personality* 9 (5): 81-96.
- Olson, J.M., Zanna, M.P. (1993). Attitudes and attitude change. *Annual Review of Psychology* 44: 117-154.
- Office for Disability Issues, Social Development Canada (2004). *Canadian Attitudes Towards Disability Issues: 2004 Benchmark Survey*.
- Office of the First Minister and Deputy First Minister (2003). *Northern Ireland Life and Times Survey on Public Attitudes to Disability* (conducted by the Economic and Social Research Council (ESRC), Northern Ireland, the Social and Political Archive (ARK) and the University of Ulster).
- Panek, P. E., & Jungers, M. K. (2008). Effects of Age, Gender, and Causality on Perceptions of Persons with Mental Retardation. *Research in Developmental Disabilities: A Multidisciplinary Journal* 125-132.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology* 49: 65–85.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. (2000). Does intergroup contact reduce prejudice? Recent meta-analytic findings. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing prejudice and discrimination: Social psychological perspectives* (93–114). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Rao, S. (2004) Faculty attitudes and students with disabilities in higher education: *A literature review College Students Journal* 38: 191-198.
- Reiter S., Bryen D. (2010). *Attitudinal Barriers to Rehabilitation*. In: JH Stone, M Blouin, editors. International Encyclopedia of Rehabilitation. Available online: <http://cirrie.buffalo.edu/encyclopedia/article.php?id=297&language=en>.

- Royal College of Psychiatrists (2002). *Employment Opportunities and psychiatric disability* (Council Report CR III).
- Schofield, J.W. & Eurich-Fulcer, R. (2001). When and how school desegregation improves intergroup relations. In R. Brown & S.L. Gaertner (Eds.) *Blackwell handbook of social psychology: Intergroup processes* (pp.475–494). Oxford: Blackwell.
- Scope (2003). Report reveals employers fearful of recruiting disabled people. *Management Services* 47 (5): 8-9.
- Scruggs, T., & Mastropieri, M. A. (1996). Teacher perceptions of mainstreaming/inclusion 1958-1995: A research synthesis. *Exceptional Children* 63: 59-74.
- Shapiro, J.P. (1994). *No Pity*. New York: Three Rivers.
- Shier, Michael, John R. Graham, and Marion E. Jones. (2009). Barriers to Employment as Experienced by Disabled People: A Qualitative Analysis in Calgary and Regina, Canada. *Disability & Society* 24, no. 1: 63-75.
- Siperstein, G. N., Norins, J., Corbin, S., & Shriver, T. (2003). Multinational study of attitudes towards individuals with intellectual disabilities. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities* 3:143-148.
- Siperstein, G.N., Romano, N., Mohler, A., Parker, R. (2006). A national survey of consumer attitudes towards companies that hire people with disabilities. *Journal of Vocational Rehabilitation* 24: 3-9.
- Snell, M.E. (1991). Schools are for all kids: The importance of integration for students with severe disabilities and their peers. In J.W. Lloyd, N.N. Singh, & A.C. Repp (Eds.), *The regular education initiative: Alternative perspectives on concepts, issues, and models* (133-148). Sycamore, IL: Sycamore.
- Social Exclusion Unit (2004). *Mental Health and Social Exclusion London*: Office of the Deputy Prime Minister, London (www.cabinetoffice.gov.uk).
- Soodak, L. C., Podell, D. M., Lehman, L. R. (1998). Teacher, Student, and School Attributes as Predictors of Teachers' Responses to Inclusion. *The Journal of Special Education* 31(4):480-497.
- Special Olympics (2004). *A Study of Youth Attitudes about Intellectual Disabilities* (<http://www.specialolympics.org>).
- Stainback, W., & Stainback, S. (1991). A rationale for integration and restructuring: A synopsis. In J.W. Lloyd, N.N. Singh, & A.C. Repp (Eds.), *The regular education initiative: Alternative perspectives on concepts, issues, and models* (225-239). Sycamore, IL: Sycamore.
- Stevens S., Evered C., O'Brien R. & Wallace E. (1988). Sex education: who needs it? *Mental Handicap* 16: 166–170.
- Stewart W.F.R. (1978). Sexual fulfilment for the handicapped. *British Journal of Hospital Medicine* 20: 676–680.
- The Task Force on Autism (2001). *Educational Provision and Support for persons with Autistic Spectrum Disorders Dublin*, Department of Education and Science (www.education.ie).
- The Task Force on Dyslexia (2001). *Report of the Taskforce on Dyslexia*, Dublin, Department of Education and Science (www.education.ie).
- Triandis, H.C. (1977). *Interpersonal Behaviour*, Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Thornicroft, G., Rose, D., Kassam, A., Sartorius, N. (2007). Stigma: ignorance, prejudice or discrimination? *British Journal of Psychiatry* 190: 192-193.

- Thornicroft, G., Brahan, E., Rose, D., Sartorius, N & Lees, M. (2009): Global pattern of experienced and anticipated discrimination against people with schizophrenia: a cross-sectional survey. *Lancet* 373: 408-425.
- UN-Enable <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=18>
- UN (1997). *Declaration on the Human Genome and Human Rights* (11 November 1997)
- Unger, D. D. (2002). Employer's attitudes toward people with disabilities in the workforce: Myths or realities? *Focus on Autism and other Developmental Disabilities* 17: 2-10.
- Wells, S.J. 2001. Is the ADA Working? *HR Magazine* 45(4): 38-46.
- White, M.J., Jackson, V., Gordon, P.J. (2006). Implicit and Explicit Attitudes toward Athletes with disabilities. *Journal of Rehabilitation* 72 (3): 33-40.
- WHO - *World Health Report 2001. Mental Health: New Understanding, New Hope*. Geneva:
- WHO - *The World Health Organization's Report on Disability*. Information provided by Wendy Taormina-Weiss - Published: 2011-06-13.
- Wilson-Kovacs, Dana, Michelle K. Ryan, Alexander Haslam, and Anna Rabinovich (2008). Just Because You Can Get a Wheelchair in the Building Doesn't Necessarily Mean that You Can Still Participate: Barriers to the Career Advancement of Disabled Professionals. *Disability & Society* 23, 7: 705-717.
- Yazbeck, M., McVilly, K., & Parmenter, T. R. (2004). Attitudes towards people with intellectual disabilities. *Journal of Disability Policy Studies* 15: 97-111.
- Zarocostas J. 2005. Disabled still face hurdles in job market, *The Washington Times*: A16.
- Zimbardo, P., Ebbesen, E.B. (1969). *Influencing attitudes and Changing Behaviour Reading*. MA: Addison-Wesley.
- Zeph, L., Gilmer, D., Brewer-Allen, D., & Moulton, J. (Eds.). (1992). *Kids talk about inclusive classrooms*. Orono, ME: University of Maine, College of Education. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 365 025).

Marina Radić Šestić
Biljana Milanović Dobrota

Vesna Radovanović

University of Belgrade

Faculty of special education and rehabilitation

Summary

ATTITUDES TOWARDS PERSONS WITH DISABILITIES

The fundamental objective of this research is to synthesize and analyze relevant data on the certain social structures relations towards persons with disabilities by reviewing available literature over the last twenty years. Society attitudes towards persons with disabilities in the regular educational system (inclusion) and open economy, the relations of society towards sexuality of persons with disabilities, public awareness of the rights of persons with disabilities are some of the topics that have been interpreted on several levels. The research results indicate that negative attitudes (pity, awkwardness, fear, low expectations, etc.) towards persons with disabilities still exist and limit them in all aspects of social life. In this respect, the authors propose diverse mechanisms for modifying attitudes, stigma and discrimination that could be in function of promoting the equality and social participation.

Key words: persons with disabilities, relation of society, attitudes, public opinion, regular educational system, open economy, discrimination